

Anita Šoštarič,
univ. dipl. ped.

KOGNITIVNE, SOCIALNE IN DRUGE POTREBE LJUDI V DOMSKI OSKRBI

Prilagajanje in preoblikovanje življenja v domski oskrbi kot učni proces

POVZETEK

Študija je posvečena preučevanju kognitivnih, socialnih in drugih potreb starih ljudi v domski oskrbi, s pomočjo katerega je moč graditi izobraževalne in svetovalne programe pa tudi programe animacije za četrto življenjsko obdobje. Avtorica se posebej posveti vprašanju prilagajanja na domsko življenje. Poudari, da sta proces prilagajanja in preoblikovanja življenjskega smisla po prihodu v dom starejših učna procesa. Skupnost, posledično pa tudi starejši sami, zaznajo predvsem svoje biološke in le nekatere psiho-socialne potrebe. Spre gledajo pa potrebo po kognitivnem razvoju in osebnostni rasti. Avtorica se sprašuje, koliko so na različne načine zadovoljene potrebe starejših ljudi v domski oskrbi in kaj bi bilo moč storiti za izboljšanje.

Ključne besede: izobraževanje starejših, osebnostna rast, socio-kulturna animacija, starejši odrasli, dom starejših, domska oskrba, potrebe starejših

Za starejše je prihod v dom velika sprememba in odhod iz domačega okolja prekinitve njihovega dolgo ustaljenega načina življenja. Vendar pa sprememba in prekinitve prinašata tudi možnosti za učenje in razvoj, za zadovoljevanje kognitivnih potreb in tudi socialnih in drugih potreb. Pod pogojem seveda, da so pogoji domskega življenja ugodni. Učenje v domskem okolju ne pomeni le pridobitve strategij in spretnosti, ampak tudi oblikovanje življenjskega smisla v novih pogojih bivanja.

bile osredinjene predvsem na socialne razsežnosti življenja v domu starejših. Bolj malo je zapisanega o vplivu preteklih izkušenj na proces prilagajanja novemu življenjskemu okolju. Informacija o preteklih izkušnjah razloži vzorce prilagajanja starejšega človeka na življenje v domu in tudi pomen, ki ga star človek pripiše svojemu življenju tam. Prav tako je bolj malo študij, ki bi se ukvarjale z učenjem in razvojem starejših po prihodu v dom.

Da bi razumeli potrebe starejših v domski skupnosti, smo kot izhodišče uporabili teorijo kontinuitete, tj. socialno teorijo o staranju, ki razloži, kako se človek prilagodi spre-

TEORETIČNI OKVIRI ŠTUDIJE

Pretekle študije o življenju po upokojitvi so

membam v fizičnem, biološkem in socialnem okolju in situacijah (Achley, 1988). Gerontološke študije navajajo, da je želja po kontinuiteti močnejša, ko se nekdo stara. Teorija kontinuitete tako lahko ponudi razlago o vplivu preteklih izkušenj na doživljanje domskega življenja. Drugi teoretični okvir je Mezirowa teorija transformativnega učenja (Mezirow, 1991), ki trdi, da starejši človek v novem okolju razgradi svoja prejšnja spoznanja, jih preoblikuje in integrira v nova ter pridobi nov pogled na svet. Teoretični okvir smo našli tudi v Pourtoisjevi teoriji potreb (glej Findeisen, 1999).

METODOLOGIJA

Za raziskavo, katere izsledke navajamo v nadaljevanju besedila, smo uporabili polstrukturirani intervju. Ugotavljali smo kognitivne, socialne in druge potrebe domskih oskrbovancev v Domu starejših v Ormožu, hkrati pa tudi raven in oblike zadovoljevanja navedenih potreb pri starih ljudeh v domskih oskrbi.

V preučevani namenski vzorec smo zajeli 20 oseb, katerih starost se je gibala od 63 do 88 let. Udeleženke v raziskavi so bile ženskega spola. V domu živijo od enega do devet let. Pri njihovi izbiri je sodelovalo tudi strokovno osebje doma z namenom, da bi k intervjuju pritegnili tiste posameznike, od katerih smo lahko pričakovali analitične zmožnosti sodelovanja v dokaj dolgem pogovoru. Pogovor je potekal na štiri oči, bil je nestrukturiran in podprt z vodnikom za izvajanje intervjujev.

Vsako udeleženko raziskave smo intervjuvali petkrat do šestkrat po 40 do 60 minut. Koraki v raziskavi so bili: branje transkribiranih besedil za splošen vtis, kodiranje, kategoriziranje kod, kontrastiranje in primerjanje kategorij, da bi opredelili večje teme, ponoven pregled podatkov in pogovor o pridobljenih podatkih s sodelujočimi v raziskavi.

Študija je pokazala, da so se sodelujoče v raziskave prilagodile življenju v domu, saj so močno branile vrednost domskega življenja, v katerem so se znašle bodisi po svoji odločitvi ali po odločitvi drugih. Bolj kot so bile pripravljene na odhod v dom, zadovoljnejše so z bivanjem v njem. Njihove pretekle izkušnje, osebni cilji in anticipacija prihodnjega življenja so ustvarili kontekst, sredi katerega so sprejele odločitev, da nekoč zaživijo v domu starejših. Preselitev v dom jim je pomenila zagotovilo, da ne bodo v breme svojcem. Kljub temu pa so jih šele kasnejši bremenilni dogodki prisilili, da so se dejansko preselile. Mednje sodijo povečana telesna šibkost, nesposobnost ukvarjanja z nepremičninami in izguba bližnjih.

Manjša so njihova pričakovanja glede zadovoljevanja *potreb rasti* (potrebe po znanju, spoznanju, razumevanju, estetiki in samoizpolnitvi), tj. potreb po »duhovni rasti,

Tudi starejši človek integrira svoja spoznanja v nov pogled na svet.

Prilagoditev življenju v domu in oblikovanje življenjskega smisla v domskem okolju sta učna procesa.

Starejši pričakujejo oz. ozavestijo predvsem zadovoljenost ali nezadovoljenost *potreb pomanjkanja* (biološke potrebe in elementarne socialne potrebe po varnosti, ljubezni, pripadnosti in ugledu). Če so te potrebe zadovoljene, tj. če se počutijo varne in so deležni navzočnosti in podpore drugih stanovalcev, osebja ter svoje družine (kontinuiteta), so zadovoljni z življenjem v domu. Prilagajanja se učijo z instrumentalnim učenjem (branjem pravil) in učenjem obnašanja, ki ga okolje pričakuje: prostovoljstvo, sodelovanje v družabnih dejavnostih, razvijanje novih pristočasnih dejavnosti, navezovanje novih prijateljskih stikov z drugimi stanovalci in prilagajanje navadam in običajem v domu.

širjenju in bogatenju izkustva, doživljanja, osebnosti in življenja nasploh« (Musek, 1988, str. 366).

Nekateri stari ljudje so v domski oskrbi predvsem zaradi stanja fizične odvisnosti, zato v primerjavi s svojim prejšnjim življenjem in izkušnjami skozi življenje živijo v domu v prostorsko-socialno in kulturno-intelektualno zožanem okolju; posledično se danostim okolja prilagodijo in izražajo zgolj tiste potrebe, ki jih je okolje sposobno zadovoljiti.

Vzorci prilagajanja starejših na domsko življenje so odvisni od njihovega preteklega življenja. Svojo življenjsko zgodbo prinesejo v starost in dom; pa tudi svoje zmožnosti in vzorce prilagajanja. »Če se nihče in nič ne vmeša v prepričanja človeka, ta živi preostanek živ-

ljenja utrjujoč svoja stališča in bije bitko s situacijami, ki ta stališča ogrožajo; bodisi da se jih ogiba tako, da jih odpiše, bodisi jih predela tako, da potrdijo njegova prepričanja« (Berne, 1984, str. 44). Tako starejši, ki gledajo na starost kot na pasivno obdobje, ko drugi skrbijo za nas, naredijo vse, da so vzdrževani, da so zadovoljene zgolj njihove potrebe pomanjkanja, da se jim ni treba učiti in razvijati, se prilagajati. Drugi spet, ki so življenje preživel v skrbi za druge, se prilagodijo tako, da prostovoljno skrbijo za druge, itd. Tretji spet, ki so bili v svojem poklicu in življenju animatorji, ostanejo to tudi v domu.

Oblikovanje življenjskega smisla v domskem okolju je proces učenja. Starim ljudem, kot kaže naša raziskava, ni težko zaključiti, da je njihovo življenje imelo, ima in bo imelo smisel, ampak gre bolj za razlike v argumentiranju odgovora. Razlogi, ki so jih navedle sodelujoče v raziskavi, so bili vsekakor

Ljudje v dom za ostarele prinesejo svojo življenjsko zgodbo pa tudi svoje zmožnosti in vzorce prilagajanja.

Dejstvo je, da je smrt za starega človeka stvarnost. Stari ljudje so po definiciji imeli dolgo preteklost in imajo dokaj kratko prihodnost, zato se njihovo stališče do smrti znatno razlikuje od stališča mladih ljudi do tega vprašanja. Starim ljudem je smrt realnost, ne abstrakcija (Smiljanić, 1979). In kakor hitro se poskušamo izogniti tej temi, delamo starim ljudem krivico, prikrajšamo jih za tisto, o čemer se želijo pogovarjati. Izmikanje ali neugodje ob tem je težava ljudi vseh drugih generacij, ne pa starejših.

različni, odvisno tudi od njihove sposobnosti sprotno refleksije o pomembnih dogodkih v življenju.

Življenjski smisel so starejši zagledali tudi v zdajšnji situaciji življenja v domu in tudi v prihodnosti. Še tako star človek vidi svojo prihodnost in o njej govori. Prihodnost je, čeprav je v primerjavi s preteklostjo starega človeka krajša, nedvomno pomemben del njegove stvarnosti. Pogosti, celo izstopajoči so bili namreč primeri, da so stari ljudje pri svoji zelo visoki starosti povedali, da se ne počutijo stare, da se veselijo prihodnosti. Pri tem so se hkrati spraševali, zakaj tako čutijo. Kot bi hoteli reči, da se od njih pričakuje, da se počutijo stare in potrte, da se glede na svoja leta morajo počutiti stare.

Pogovori, ki so realni, spodbujajo učenje. Pogovor o smrti oziroma o pričakovanju smrti pri ljudeh v visoki starosti je področje, ki omogoča učenje. Mlajše generacije se tega pogovora ogibajo. Stari ljudje so se o smrti voljni pogovarjati. V večini primerov so namreč stari ljudje povedali, da zelo pogosto razmišljajo o smrti in jih na to vežejo topli občutki pričakovanja. Še več, zdelo se je, da jih veseli govoriti o tem na glas tudi z ljudmi ne zgolj svoje generacije.

To je torej področje, ki mora biti zajeto pri kakršnikoli obliki dela in učenja s starimi ljudi. Integrirana stara oseba, pravi Erikson, se ne boji smrti (Smiljanić, 1979). Kadar pa je razmišljanje o smrti, boleznih in bolečini pri starem človeku premočno ali prepogosto, kadar prežema večji del njegovega razmišljanja oziroma postane središče njegove pozor-

nosti, pa kaže na to, da potrebe starega človeka niso zadovoljene in svoji življenjski situaciji in življenju v domu ni prilagojen.

V domski oskrbi, se zdi, da posameznikov referenčni okvir postaja bolj tog in zaprt sistem. Togost referenčnega okvira manjša pripravljenost za učenje. Po raziskavi sodeč prihajajo novice do starih ljudi v domski oskrbi neposredno od obiskovalcev ali po telefonu, od sostanovalcev na hodniku, v jedilnici ali pri delovni terapiji oziroma prek televizije, radia ali iz časopisa in knjig, ki so na razpolago v knjižnici doma. Dotok informacij je, kot verjetno v vsaki družbeni instituciji marginalnih družbenih skupin, razmeroma omejen. Poleg tega si selekcijo informacij naredijo ljudje sami glede na svoje interese, probleme in pričakovanja.

Oblikovanje življenjskega smisla v domskem okolju je proces učenja.

SOCIALNE POTREBE IN POMEN DOMSKEGA PROSTORA ZA NJIHOVO ZADOVOLJEVANJE

Študija je potrdila hipotezo, da je naša naravna potreba počutiti se nagovorjene, poklicane v odnos, posredovati svoje misli in vedeti, da drugi pogovora ne igra, ampak gre med njim in nami za resnično izmenjavo misli in stališč.

Stari ljudje so pogosto oropani osnovnih komunikacijskih vzorcev, ki bi jih držali v toku dogajanj. Postopno potiskanje starega družinskega člana na rob bodisi družine

V izobraževanju in svetovanju za četrto življenjsko obdobje lahko starim ljudem v domski oskrbi pomagamo, da pridejo do različnih informacij, pomagamo širiti njihove interese na najrazličnejša področja, seveda na način, ki je individualen in prilagojen. Vse to z namenom, da preprečimo ožanje referenčnega okvirja, preprečimo osredotočenost na probleme, bolezen, bolečino ali osamljenost in pomagamo vzdrževati ali prebuditi tisto, kar je v vsakem človeku njemu dragega, kar ga dela veselega in spodbuja njegov kognitivni razvoj.

Starejši ljudje razvijejo egocentričnost zaradi tega, ker jih družba potiska na rob dogajanja.

bodisi skupnosti vodi v negativne vzorce obnašanja starih ljudi, npr. egocentričnost, nestrpnost, brezbržnost, zapiranje vase. S tem v zvezi se sprašujemo, ali smo do starega družinskega člana nestrpni zato, ker je on egocentričen, ali je on egocentričen, ker smo ga potisnili na rob dogajanja in živeli mimo njega. Mar ni res, da bo star človek, ki živi v popolnem pomanjkanju resničnih medsebojnih odnosov, stopil v odnos jaz-ti šele takrat, ko ta primanjkljaj izničimo? Šele takrat bodo stari ljudje poslušali tudi nas in šele takrat jim bo tudi naša realnost postala pomembna.

Stari ljudje v sobivanju z drugimi želijo komunicirati, vsebina ni pomembna, pomemben postane odnos.

Dom starejših kot institucija, zgradba, prostor ali simbol ima za starega človeka velik psihološki pomen. Dom starejših je institucija, namenjena izključno starim. Tu se čutijo sprejeti s svojo realnostjo, čutijo se psihološko sprejeti. To so potrdili tudi stari ljudje sami, ko so povedali, da spadajo v dom; to je njihov prostor z vsem, kar sodi zraven, in tukaj se dobro počutijo.

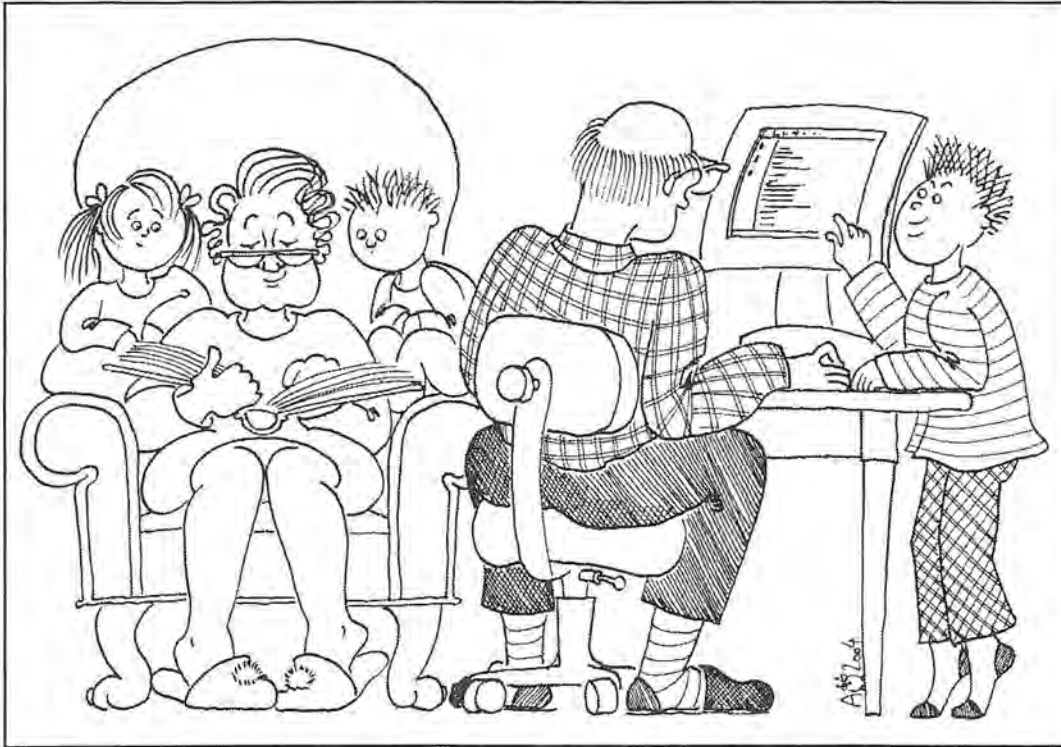
Glede na to, da so v domu starejših zadovoljene tako osnovne biološke potrebe starega človeka kakor tudi potreba po varnosti in

pripadnosti, smemo pričakovati, da se pri starih ljudeh nedvomno pojavljajo tudi višje potrebe (po znanju, razumevanju, spoznavanju), ki bi jih bilo potrebno prepoznati in zadovoljevati načrtno in sistematično.

Domskega prostora stari ljudje pogosto ne poznajo. Pa tudi ljudi, ki tam živijo, bolj malo poznajo. Velikokrat namreč uporabijo izraze oziroma obrazložitve, kot so: »Ne vem, kaj je v spodnjem delu« ali »Veliko ljudi niti ne poznam« ali »Ne vem, kaj se pri njih dogaja« itd. Kljub temu, da potekajo dejavnosti, ki pomagajo, da se stanovalci spoznavajo med seboj, se vendarle zdi, da je povezanost med stanovalci bolj ali manj stvar naključja, prostorske bližine oziroma stvar volje vsakega posameznika. Mislimo, da bi se dala povezanost med stanovalci vzpodbuditi z različnimi oblikami socio-kulturne animacije, pri čemer bi bilo to povezovanje še zmeraj spontano in naravno.

Stari ljudje, kot so povedali, se najpogosteje in najraje zadržujejo tam, kjer se spontano najdejo, to je v avli doma, na hodnikih, v jedilnici v času obrokov, zunaj pred domom itd. Z vztrajno animacijo, odkrivanjem možnosti različnih vodenih dejavnosti bi se, predvidevamo, pri starih ljudeh vzbudilo več interesov in tudi prostori, namenjeni posebnim dejavnostim in skupnemu druženju, bi prišli bolj do izraza.

Socialne potrebe starejši zadovoljujejo v stikih s sogovorniki. Dobra polovica vprašanih je na vprašanje, ali najdejo v domu zanimive sogovornike, odgovorila pritrdilno. Stari ljudje v sobivanju z drugimi ne pričakujejo zanimivih tem pogovora. Več jim pomeni, da se pogovarjajo, in tudi to, kar pogovor nosi s seboj: občutek prepoznavnosti, potrjevanje, občutek pomembnosti, pripadnosti in naklonjenosti ... Gre za zadovoljevanje psiho-socialnih in manj kognitivnih potreb.

POTREBE PO VREDNOTAH PRI STARIH LJUDEH V VISOKI STAROSTI

Pomen posameznih vrednot je v različnih generacijah različen. Tudi zato je pomembno, da se star človek v domu lahko sreča z vrstniki. Le z njimi lahko resnično deli svoje vrednote. To je tudi ena od prednosti doma za starejše.

Star človek v domski oskrbi zelo ceni družino, delo, zdravje, red in občutek pripadnosti, kontinuiteto. Družina namreč najbolje zadovoljuje njegovo potrebo po kontinuiteti in pripadnosti. Zato je družina zanj pomembna vrednota. Kljub vsemu so bile sodelujoče v raziskavi bolj ali manj negotove glede razlogov, zaradi katerih jih družinski člani obiskujejo, in glede tega, kaj pomenijo svoji družini. Ta negotovost opozarja izobraževalce na to, da se ne zavedamo pomena starih ljudi za kontinuiteto skupnosti, za

prenašanje kulture, za zadovoljevanje psiholoških potreb mlajših generacij. Stari ljudje imajo lahko v družini velik psihološki pomen, česar se pogosto ne zavedamo, vse dokler so živi.

Potreba starejšega človeka po strukturi, tj. redu, obredih ipd., je izrazita.

Tega se zaveda osebje, tega naj se zavedajo obiskovalci, družina in tudi svetovalci ter animatorji domskega življenja. Izobraževanja, ki jih želimo izpeljati takrat, ko je za nas izobraževalce ugodno, ne bodo doživela odziva, ker bodo izven predvidljive strukture, ki jo potrebujejo starejši.

Pogovori s starejšimi v stanju odvisnosti so pokazali podobno izrazito potrebo po strukturi, kot jo srečujemo pri odvisnih otrocih. Tudi ti potrebujejo jasno življenjsko shemo, da se ne počutijo ogrožene in ohranijo kontrolo.

Se resnično zavedamo vloge starejših ljudi za kontinuiteto kulture?

SKLEPNA BESEDA

Res je, da četrto življenjsko obdobje zaznamujejo številne izgube, vendar to ne sme in ne more biti ovira za to, da človek to obdobje preživi ob zadovoljevanju svojih raznoterih potreb (in ne zgolj prestane!).

Starejši ljudje v domski oskrbi se večinoma prilagodijo življenju v domu in se v tem procesu prilagajanja učijo. Še več. Prilagoditev ni pasivna, ampak so stari ljudje pogosto dinamične osebe, ki neprestano ocenjujejo svoje spreminjajoče se potrebe. Aktivno uporabljajo različne načine učenja, da lajšajo svoje prilagajanje. Nasledek njihovega proaktivnega prilagajanja v poznejših letih njihovega življenja je uspešno vzdrževanje kontinuitete in občutek ravnovesja ter ugodja.

Vzorci prilagajanja so odvisni od preteklih izkušenj in stališč, ki jih imajo starejši. Priložnost za učenje je tudi potreba po preoblikovanju življenjskega smisla v domskem okolju. Kognitivne potrebe so navzoče pri starih ljudeh tako kot pri drugih generacijah, le da so pogosto prezrte. To je pomembno spoznanje za načrtovalce izobraževalnih in svetovalnih programov v domu starejših ali programov kulturne animacije. Dom je tudi prostor za zadovoljevanje potreb po vrednotah, ki se pri različnih generacijah različno razporedijo po vrednostni lestvici. Zato je pomembno, da starejši v domu srečajo

predstavnike svoje skupine in z njimi delijo vrednote. Dom daje občutek življenjske kontinuitete, saj v njem starejši srečajo sogovornike, ki so bili priča njihovem obstoju v drugih življenjskih obdobjih. Delo je v očeh starejših v našem kulturnem okolju še zmeraj pomembna vrednota. Tako vidijo starejši pomen v prostovoljnem delu za druge ali v vzdrževanju svoje delne samostojnosti. Pomembna vrednota je tudi družina, ki predstavlja kontinuiteto, četudi se zdijo starejši negotovi glede svojega pomena za družinske člane.

LITERATURA IN VIRI

- Ashley, R. C. (1988). *Social forces and ageing: An introduction to social gerontology*. Belmont, CA: Wadsworth Publishing Company.
- Berne, E. (1984). *Koju igru igraš?* Beograd: Nolit.
- Findeisen, D. (1999). *Izobraževanje odraslih v njihovih poznejših letih (doktorska disertacija)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Fromm, E. (1984). *Umijeće ljubavi*, Zagreb: Nolit.
- Maslow, A. H. (1982). *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Musek, J. (1988). *Teorije osebnosti*. Ljubljana: Educy.
- Ramovš, J. (1990). *Doživljanje – temeljno človekovo duhovno dogajanje*. Ljubljana: Založništvo Slovenske knjige.
- Smiljanić, V. (1979). *Psihologija starenja*. Beograd: Nolit.
- Šoštarič, A. (2004). *Kognitivne, čustvene in socialne potrebe domskih oskrbovancev*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bowman, H., Burden, T. (2002). *Ageing, Community Adult Education, and Training*. *Education and Ageing*, 2/3, str. 147–165.
- Vincent, J. (1999). *Identity and Old Age*. *Education and Ageing*, 2, str. 2–14.
- Walker, A. (1998). *Speaking for Themselves: the new politics of old age in Europe*. *Education and Ageing*, 1, str. 6–19.
- Wilson, G. (2003). *Globalizacija in podpora v starosti*. *Kakovostna starost*, letnik 6, 1, str. 4–15.

Starejši ljudje v naši kulturi delo izredno visoko vrednotijo. Še posebej ga cenijo tisti stari ljudje, ki jih je bolezen ali poškodba doletela čez noč in niso bili na to pripravljeni. Kot delo pojmujejo pomoč drugim in tudi skrb zase, za opravljanje najnujnejših opravil, kar daje staremu človeku občutek neodvisnosti in samostojnosti. Poklic sicer ni več del identitete starejših ljudi, zato pa je važnejše tisto, kar se je dogajalo ob njihovi poklicni poti. S tega vidika je potrebno raziskati tudi vpliv poklicne identitete in drugih pomembnih družbenih okoliščin na samozavedanje človeka v domski oskrbi, da bi vedeli, kako se odzvati na njegovo potrebo po kontinuiteti.